

Andrzej Żak

**WPŁYW JĘZYKA POLSKIEGO NA
ZAGROŻONY WYMARCIEM
WILAMOWSKI ETNOLEKT WYMYSIÖERYŚ**

*Człowiek ze swoją mową zrośnięty jest ciaśniej
Niż drzewo z ziemią. Jakże więc nie słuchać baśni
Twojego dzieciństwa, mowo, nad której kołyską
Szumiały wieki (...)*

(Mieczysław Jastrun)

1. Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu pracy jest przedstawienie najważniejszych kwestii związanych z wpływem języka polskiego na etnolekt wilamowski¹ (*wymysiöeryś*). Omówione zostały nie tylko zapożyczenia leksykalne, ale także możliwe oddziaływanie języka polskiego na wilamowski system gramatyczny. Materiał będący podstawą rozważań, jeśli nie podano inaczej, pochodzi z eksploracji terenowych przeprowadzonych przez autora tekstu w lutym i maju 2013 roku. Omawiane w dalszej części pracy leksemy zostały zebrane podczas rozmów z siedmioma użytkownikami etnolektu. Zgromadzono kilkanaście godzin nagrań, których analiza stała się podstawą niniejszej pracy. Informatorzy to w większości osoby powyżej siedemdziesiątego roku życia. Wywiady przeprowadzono z pięcioma kobietami i dwoma mężczyznami.

Faktem jest szybkie wymieranie wilamowskiego etnolektu. W pracy przedstawiony został stan wilamowszczyzny u progu drugiego dziesięciolecia XXI wieku. Omawiane są więc te polonizmy, które występują w idiolektach jej dzisiejszych użytkowników. Wszystkie wilamowskie leksemy, jeśli nie zostało to wskazane w inny sposób, zapisano zgodnie z najnowszą ortografią opracowaną przez Tymoteusza Króla we współpracy z Alexandrem Andrasonem².

1 W pracy autor używa zaświadczonego przymiotnika *wilamowski* w odniesieniu do omawianego etnolektu (por. T. Wicherkiewicz, *Twórczość pana Tymoteusza Króla z Wilamowic w mikrojęzyku wilamowskim – «wymysiöeryś»* w: Król 2011: 72). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że członkowie założonej w listopadzie 2013 roku *Wymysiöeryśy Akademij – Accademia Wilamowicziana* zalecają stosowanie (w publikacjach pisanych w języku angielskim) następujących słów: rzeczownika *Wymysorys* ('etnolekt wilamowski') i przymiotnika *Wilamowicean* w odniesieniu do języka i kultury Wilamowic.

1.1. Krótka charakterystyka etnolektu wymysiöeryś i sytuacji socjolingwistycznej

Etnolekt wilamowski (wil. *wymysiöeryśy spröh* – ‘język wilamowski’) należy do grupy języków zachodniogermańskich. Używany jest tylko w jednej miejscowości – w Wilamowicach (wil. *Wymysoü*; woj. śląskie, pow. bielski). Jest on poważnie zagrożona wymarciem, gdyż posługuje się nią jedynie około 50 osób.

Ze względu m.in. na swój mniejszościowy i archaiczny charakter³ ta „germańska wyspa językowa” jest szczególnie ciekawym obiektem badań dla językoznawców.

Przyjmuje się, że przodkowie Wilamowian⁴ przybyli na teren Dolnego Śląska w czasie pierwszej niemieckiej kolonizacji Śląska w latach 1250–1300⁵. Użytkownicy etnolektu, z którymi rozmawiałem, twierdzą, że ich przodkowie wywodzili się z Flamandów czy Anglosasów. Naukowcy wymieniają też księstwo Schaumburg-Lippe jako miejsce pochodzenia pierwszych osadników, a wilamowski wiązą z dialektami średnio-wysoko-niemieckimi (*Mittelhochdeutsch*) i wschodniofrankońskimi.⁶

Za pierwszą wzmiankę o wilamowszczyźnie uznaje się wiersz *A Welmeßajer ai Berlin* (pisownia oryginalna) zanotowany w drugiej połowie XIX wieku przez Jacoba Bukowskiego. Na uwagę zasługuje Florian Biesik (1850–1926), autor poematu *Uf jer welt*⁷ (‘Na tamtym świecie’) wzorowanego na *Boskiej komedii* Dantego⁸. Z najnowszych osiągnięć literackich warto wymienić spisane i uzupełnione (a czasami także i stworzone) przez Józefa Garę wilamowskie piosenki oraz poemat Tymoteusza Króla *Sława fum Wilhelm* (‘Życie Wilhelma’) przedstawiający legendę o powstaniu Wilamowic.

Przez stulecia wilamowszczyzna była przekazywana z pokolenia na pokolenie i powszechnie używana przez mieszkańców miasteczka. Sytuacja zmieniła się w

2 Król [2011]: 2 - znak *a* należy wymawiać jako głoskę pomiędzy polskim *a* a polskim *o*, *â* czytamy natomiast jak polskie *a*.

3 Zieniukowa i Wicherkiewicz 1997: 308.

4 Wilamowianie są regionalną mniejszością językową, dlatego używam w pracy onimu zapisywanego dużą literą.

5 Wicherkiewicz i Zieniukowa 2001: 491.

6 Wicherkiewicz i Zieniukowa 2001: 492–493; Zieniukowa i Wicherkiewicz 1997: 308.

7 W pisowni Biesika: *Óf jer welt*.

8 Zob. T. Wicherkiewicz, *Pochodzenie języka wilamowskiego – poglądy i badania*, <http://www.revitalization.al.uw.edu.pl/eng/Wilamowicean?view=8> [data dostępu: 30.10.2013].

połowie ubiegłego stulecia. Jak opowiadali informatorzy, po II wojnie światowej w Wilamowicach ksiądz ogłosił zakaz używania etnolektu *wymysiöeryś* i „śmierć języka”. Osoby mówiące po wilamowsku były prześladowane; uważano, że mówią po niemiecku. Użytkownicy (ze strachu o bezpieczeństwo własne i swoich dzieci) przestali posługiwać się swoją mową. W latach pięćdziesiątych XX w. ustały represje, ale przerwanie międzypokoleniowego przekazu języka⁹ spowodowało, że dziś pełne kompetencje językowe ma jedynie najstarsze pokolenie, a ich dzieci najczęściej rozumieją tylko podstawowe słownictwo. Jednak nawet najstarsi użytkownicy posługują się dzisiaj już swoją mową bardzo rzadko (niewiele jest osób mówiących po wilamowsku, ponadto często w rozmowie uczestniczy osoba nieznająca etnolektu); z roku na rok maleje ich liczba. Od kilku lat przeprowadzane są działania mające na celu zachowanie wilamowskiej kultury, w tym *wymysiöeryśy śpröh*. Prowadzona jest nauka wilamowszczyzny dla zainteresowanych dzieci (w ramach tzw. edukacji słabej)¹⁰, ukazała się nowa pozycja w historii wilamowskiej literatury (*Sława fum Wilhelm*, pióra Tymoteusza Króla). Trzeba mieć nadzieję, że język przetrwa, a słowa poety Floriana Biesika, będą powtarzane przez następne pokolenia:

*Oh, dü ołdy, liwy śpröh
Wjyr kuza dejh inda nöh
Dü byst mej wat wi giełd [...]*

*O ty stary, kochany języku,
Mówimy tobą jeszcze ciągle,
Jesteś więcej warty niż pieniądze [...]*

i tak bocufs end fur wełt (aż do końca świata)¹¹...

2. Analiza zebranego materiału językowego

⁹ Danek 2007: 16.

¹⁰ Dołowy-Rybińska 2011: 47

¹¹ Król [2001]: 4.

Z przeprowadzonych przez autora tego tekstu wywiadów z użytkownikami etnolektu wynika, że są oni obecnie dwujęzyczni (potrafią posługiwać się etnolektem wilamowskim i językiem polskim) lub nawet trójjęzyczni (niektórzy od dziecka znają również niemiecki). Informatorzy twierdzą, że w domu przed wojną mówiło się przede wszystkim po wilamowsku, a polskiego albo nauczyli się w szkole, albo jeszcze w domu, jeśli rodzina zatrudniała mówiącą po polsku służbę.

Należy w tym miejscu zadać pytanie, czy na etnolekt *wymysiöeryś* oddziaływała i oddziałuje standardowa odmiana języka polskiego (tzw. język ogólnopolski), czy jego odmiana gwarowa. Według T. Wicherkiewicza i J. Zieniukowej, starsi użytkownicy etnolektu posługiwali się polszczyzną standardową¹². Z obserwacji autora tego tekstu wynika, że w mowie informatorów dają się zauważyć m.in. takie cechy gwarowe¹³, jak:

- utożsamienie się a „pochylnego”¹⁴ z o,
 - utożsamienie się e „pochylnego” z i,
 - podwyższenie artykulacji samogłosek przed spółgłoską sonorną (w nielicznych leksemach),
 - formy z 'ε utworzonego z 'o ≤ ε *T (przegłos lechicki) powstałe w wyniku wyrównań analogicznych (np. *wieżła* – ‘wiozła’),
 - fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca (np. *brad_ojca* - ‘brat ojca’),
 - syntetyczna forma *jezdem* utworzona z dawnej formy analitycznej *jest_jeśm*, w której zaszło udźwięcznienie,
- oraz nieliczne dialektyzmy leksykalne.

Nieobecne jest natomiast mazurzenie, choć występowało ono prawdopodobnie w przeszłości, o czym świadczy występujące czasem „szadzenie” (np. *szkubać* – ‘skubać’). Można chyba przyjąć, że informatorzy albo zostali nauczeni już standardowej odmiany polszczyzny (w szkole), albo w dzieciństwie posługiwali się gwarą, a później, w wyniku oddziaływania mediów czy szkoły, wyzbyli się bardziej rażących (w ich ocenie) cech gwarowych. Podkreślić trzeba jednak, że w wymowie wszystkich informatorów zauważalne są wyżej wymienione cechy gwarowe.

12 Wicherkiewicz i Zieniukowa 2001: 505.

13 Wilamowice leżą w dialektalnej Małopolsce, choć zauważalne są również wpływy gwar śląskich (Dejna 1993: 86).

14 Przez samogłoskę *pochyloną* rozumie się taki kontynuant dawnej samogłoski długiej, który jest różny od kontynuanta dawnej samogłoski krótkiej.

Jeden z badaczy etnolektu, Alexander Andrason, stwierdził, że „(...) wilamowski zachował swą germańską strukturę, słownictwo oraz frazeologię i nie wchłonął większych naleciałości słowiańskich”¹⁵. Wpływy języka polskiego widoczne są jednak zarówno w leksyce, jak i w systemie gramatycznym *wymysiöeryśy spröh*.

2.1. Możliwy wpływ języka polskiego na system gramatyczny etnolektu *wymysiöeryśy*

System gramatyczny jest (przynajmniej w pewnym stopniu) „zamknięty”. Oznacza to, że z trudem przyjmuje on obce formy (np. fonemy czy morfemy)¹⁶. Jednak niektóre cechy etnolektu wilamowskiego, otoczonego przez wiele stuleci „morzem polskości”, ukształtowały się prawdopodobnie pod wpływem języka polskiego.

Pierwszą ważną cechą powstałą, jak się uważa, w wyniku oddziaływania polszczyzny na *wymysiöeryśy spröh*, jest tzw. podwójna negacja¹⁷. Za przykład może służyć zanotowane zdanie:

Yh(y) wiöe kå möł ny y Błan.

‘Nie byłam nigdy w Bielanach’

– wpływ języka polskiego wydaje się w tym przypadku dość oczywisty, trzeba jednak dodać, że podwójna negacja występuje również w dolnoniemieckim i w afrikaans¹⁸, a także, zapewne powstała pod wpływem słowiańskim, w języku jidysz¹⁹.

Kolejną ciekawą cechą wilamowskiego etnolektu jest występowanie wołacza. Przypadek ten obecny był w języku praindoeuropejskim²⁰, do dzisiaj zachował się m.in. w językach słowiańskich i bałtyckich. Jak podaje Aleksander Szulc, w języku pragermańskim występowało tylko pięć przypadków i nie było wśród nich wołacza. Formy wokatywne były tożsame z formami pierwszego przypadku. *Vocativus* zrównał się z mianownikiem poprzez zanik formantu tematycznego. Jest to tłumaczone przeniesieniem przycisku na sylabę pienną, czego konsekwencją miałyby być

15 Andrason, w: Król [2011]:71.

16 np. Milewski 2009: 111–112.

17 Wicherkiewicz 1998: 211.

18 Wicherkiewicz i Zieniukowa 2001: 501.

19 Na podstawie materiałów z X Międzynarodowego Letniego Seminarium Języka i Kultury Jidysz (Warszawa 2012), s. 80.

20 Szulc 1991: 52.

redukcja wygłosu²¹. Trzeba zaznaczyć, że wołacz występował w wymarłym już wschodniogermańskim języku gockim²².

W etnolekcie *wymysiöerys* występowanie formalnych wykładników pełniących funkcję wokatywną ogranicza się tylko do kilku wyrazów:

- nom. <i>būw</i>	– ‘chłopiec’,	voc. <i>būwy</i> ,
- nom. <i>lōūt</i>	– ‘ludzie’,	voc. <i>lōūty</i> ,
- nom. <i>mūm</i>	– ‘ciocia’,	voc. <i>mūmy</i>
- nom. <i>pot</i>	– ‘chrzestna’,	voc. <i>poty</i> .

Widać, że wykładnikiem wołacza jest końcówka *-y*. W innych wyrazach *vocativus* jest synkretyczny z mianownikiem.

Należy w tym miejscu zastanowić się, czy występowanie w *wymysiöerys* *šprōh* wołacza może być spowodowane polskim wpływem. Wyrazy, które mają formalne wykładniki o funkcji wokatywnej, są rzeczownikami żywotnymi, ich desygnaty to osoby z najbliższego otoczenia mówiącego. Być może morfem będący wykładnikiem ostatniego przypadku powstał pod wpływem polszczyzny w wyniku potrzeby odróżniania użycia leksemów w mianowniku od leksemów w funkcji adresatywnej czy ekspresywno-impresywnej²³. Kwestia ta wymaga jednak bez wątpienia dalszych badań językoznawczych, zarówno synchroniczno-porównawczych, jak i diachronicznych.

Ciekawe są również antroponimy (np. *Zośü, Jåśü*), których wilamowska forma podstawowa (*nominativus*, synkretyczny oczywiście z wołaczem) pochodzi od polskich deminutywnych leksemów występujących w ostatnim przypadku. Wydaje się, że jest to spowodowane częstym w języku potocznym (a także w gwarach małopolskich) użyciem onimów z formalnymi wykładnikami charakterystycznymi dla wołacza w funkcji mianownika (por. np. zdania znalezione na stronach internetowych, na których dominuje język potoczny: *Gdzie jest Jasiu [...]?*²⁴, *Zysk robi Rychu [...]*²⁵²⁶).

21 Szulc 1991: 68.

22 np. Kelle 1863: 362.

23 Polański 1999: 477.

24 http://www.forum.gazeta.pl/forum/w,1041,129575407,129575860,gdzie_jest_jasiu.html (Autor wpisu: *o/o.*) [data dostępu: 18.06.2013] (Ortografia i interpunkcja zostały poprawione [A. Ż.].)

25¹³ http://www.bankier.pl/forum/temat_zysk-robi-rychu-a-kupuja-leszce-tak-najogolniej,9274608.html (Autor wpisu: *alf.*) [data dostępu: 18.06.2013] (ortografia została poprawiona [A. Ż.].)

26 por. podrozdział 2.2.

Kolejną kwestią wymagającą omówienia jest występowanie w etnolekcie wilamowskim zmiękczonej spirantów i afrykat. W podanym przez T. Wicherkiewicza i J. Zieniukową inwentarzu głosek²⁷ nie występuje oddzielnie ani dźwiękowy twardy bezdźwięczny spirant [ʃ], ani środkowojęzykowy (palatalny) dźwięczny spirant [ʃ]. Odnosi się wrażenie, że możliwa jest realizacja albo pierwszego dźwięku, albo drugiego w tych samych wyrazach. Autorzy cytowanego artykułu podają jakby dwie możliwe formy jednego leksemu (*szlacht / ślacht* – ‘zły’, *połnyś / półnysz* – ‘polski’). Taka sama sytuacja ma miejsce w przypadku dźwiękowej bezdźwięcznej twardej afrykаты [tʃ] i środkowojęzykowej (palatalnej) bezdźwięcznej afrykаты [tʃ]. Na podstawie lektury artykułu wydawać by się więc mogło, że możliwe są dwie realizacje: *dujcz* lub *dujć* (‘niemiecki’).

Z obserwacji autora tego tekstu wynika jednak, że spółgłoską najczęściej występującą np. w wyrazach *szlacht / ślacht* czy *połnyś / półnysz* jest dźwięk, który można opisać jako dźwiękowy zmiękczonej bezdźwięczny spirant [ʃ], a który zapisywany jest w najnowszej wilamowskiej ortografii przeważnie jako ś. W wyrazie *dujcz / dujć* słyszalna jest natomiast dźwiękowa bezdźwięczna zmięczona afrykаты [tʃ], zapisywana w najnowszej ortografii najczęściej jako ć²⁸.

Powstaje pytanie, czy występowanie tych zmięczonych głosek dźwiękowych może być spowodowane wpływem języka polskiego, czy jest to cecha *wymysiöeryś*. Wiadomo, że w występujących niedaleko Wilamowic gwarach cieszyńskich (należących do dialektu śląskiego) na przełomie XII i XIII wieku zaszedł proces, zwany *jabłonkowaniem* lub *szlakaniem*. Polegał on na redukcji jednego z trzech szeregów głosek szczelinowych i afrykat przednio-średnio-językowych poprzez spłynięcie się dźwiękowych [ʃ ʒ tʃ dʒ] z palatalnymi [ɕ ʒ tɕ dʒ] w jeden szereg pośredni [ʃ ʒ tʃ dʒ]²⁹. Jest to tłumaczone albo tzw. tendencją ekonomii wysiłku, zgodnie z którą użytkownicy języka dążą np. do uproszczenia swojego systemu fonologicznego, albo wpływem obcym (czeskim lub słowackim). Wilamowianie mieli kontakty handlowe ze Śląskiem Cieszyńskim, a wpływy dialektów śląskich na etnolekt *wymysiöeryś* widoczne są w leksyce wilamowszczyzny, nie można więc

27 Wicherkiewicz i Zieniukowa 2001: 499–500.

28 W wymowie niektórych informatorów zdarzają się pewne odstępstwa, tzn. w niektórych wyrazach daje się słyszeć twarde afrykаты [tʃ] np. *ćáj* [tʃ-] – ‘herbata’, *ćerwiec* (czerwiec) [tʃ-] – ‘czerwiec’, *Dojćland* [tʃ-] – ‘Niemcy’.

29 Dejna 1993: 106–107.

wykluczyć, że obecność w niej zmiękczonej spiranty i afrykaty nie jest spowodowana oddziaływaniem gwaru cieszyńskiego³⁰.

Na podstawie analizy nagrań można także zauważyć, że w niektórych polskich słowach w wymowie użytkowników wilamowszczyzny występuje głoska [tʃ] (np. *czort* [tʃ ɔrt]), co też można tłumaczyć jako wpływ gwara jabłonkujących.

Prawdopodobny wpływ polskiej wymowy (występowanie głoski *k'* [c]) na wilamowszczyznę jest zauważalny także np. w wyrazie *cökier* – ‘cukier’ (trzeba zaznaczyć, że używana jest także forma *cöker*, zapewne starsza). Polski *cukier* jest chyba wynikiem palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych (tzw. czwartej palatalizacji), która zaszła tylko w polszczyźnie.

2.2. Wpływ języka polskiego na leksykę etnolektu *wymysiöeryś*

W odróżnieniu od omawianego wcześniej systemu gramatycznego, system słownikowy można nazwać dużo bardziej „otwartym”, gdyż z łatwością przyjmuje on obce słowa, często adaptując je przez np. dodanie własnych morfemów czy zmiany fonetyczne.

W wielu zanotowanych i omówionych w niniejszej pracy zapożyczeniach z języka polskiego w etnolekcie *wymysiöeryś* widoczne są cechy polskich gwar. Raz jeszcze należy podkreślić, że Wilamowice należą do dialektalnej Małopolski, choć zauważalne są także wpływy śląskie.

Oprócz wyrazów polskich, które wywodzą się ze słów prasłowiańskich, omówione zostały też leksemy niepolskiej proveniencji obecne, jak się wydaje, w wilamowszczyźnie dzięki wpływom języka polskiego. Te drugie można nazwać polonizmami bezpośrednimi (np. wyraz *ćekulad* pochodzący prawdopodobnie bezpośrednio od polskiego *czekolada*, a pośrednio od włoskiego *cioccolata*).

Jednym z najczęściej pojawiających się polonizmów w wilamowszczyźnie jest leksem *kłop* (≅ pol. *chłop*) – ‘mężczyzna’. Można tutaj zaobserwować występujące gdzieś na terenie Małopolski przejście *ch* w *k*³¹. Formę *kuopy* notuje *Słownik*

30 Podczas rozmów z informatorami daje się zauważyć ciekawe zjawisko, niejako potwierdzające hipotezę o wpływie gwara cieszyńskich na omawiany etnolekt. Często polska głoska *ż* [ʒ] (ulegająca jabłonkowaniu) zapisywana jest w etnolekcie wilamowskim jako *ž*, a polskie *rz* [ʒ] (nieulegające jabłonkowaniu) jako *ž*, por. np. *drůžba* (to zapisane w oryginalnej ortografii słowo pochodzi z piosenki *A drůžba bysienkia* – Danek 2007: 64) – ‘družba’, *pożyćkja* – ‘porzeczeki’; choć zdarzają się wyjątki, por. *ważnik* – ‘ważny’. Istnienie hipotetycznych głosek [*ʒ̥, *dʒ̥] musi zostać potwierdzone dalszymi badaniami.

31 Wicherkiewicz 1998: 209.

gwar polskich i podaje miejsce jej występowania (Dąbrowa Poduchowna w okolicach Łży)³². W *Słowniku gwary Zakopanego i okolic* można znaleźć inne słowa z przejściem $x \leq ch$ (por. np. *kieć* – ‘chcieć’³³, *kwala* – ‘chwała’³⁴).

Innymi przykładami zanotowanych leksemów nazywających osoby są: *baba* – ‘babcia’, *bow* – ‘kobieta’ (prawdopodobnie od pol. *baba*), *dźjada* – ‘dziadek’, *mama* – ‘mama’, *prababa* (*prābaba*) – ‘prababcia’, *tātā* – ‘tata’. Na przykładzie słowa *bow* można zauważyć jedną z najstarszych zmian fonetycznych, którą przeprowadziła wilamowszczyzna, czyli przejście $b \geq v$ ³⁵. Być może przejście $a \geq o$ jest związane z obecnością tzw. *a* pochylonego, które na granicy dialektu małopolskiego i śląskiego całkowicie utożsało się z *o*.

W etnolekcie *wymysiöeryś* wpływ polszczyzny widoczny jest także w słownictwie dotyczącym sztuki kulinarnej, np. *pylyk // pytyk* – ‘polewka’. Być może występowanie dwóch form związane jest z podziałem Wilamowic na dwa obszary, w których występują różnice językowe. Leksem *pylyk* został zanotowany przez autora tego tekstu na zachodnich obrzeżach miejscowości, *pytyk* – na północnym wschodzie. Dwie formy tego samego słowa można zauważyć również w innym przypadku. Leksem *špyrkja* (\leq pol. gwarowe *špyrki*) – ‘ślonina’, ‘skwarek’ można usłyszeć na zachodnich krańcach Wilamowic, *špyrka* – na północnym wschodzie. Kolejnym słowem pochodzącym z polskich gwar jest *moćka* – ‘sos’, ‘potrawa z wody, mąki i mięsa’. Leksem *moczka* jest notowany w *Słowniku gwary polskich* i definiowany jako „flaki i płuca, rozdrobnione w sosie kwaśnym” (używane na Śląsku Cieszyńskim)³⁶. Według *Małego słownika gwary polskich*, jest to „ślaska potrawa wigilijna z moczzonego piernika i owoców”, a także „sos z wody, mąki i pieprzu” (Pomorze Południowe)³⁷. W czeskim i słowackim występuje podobne słowo *omáčka* – ‘sos’. Jak się wydaje, zarówno *moczka* (*moćka*), jak i *omáčka* wywodzą się od psł. rdzenia **mok-* (związanego z dzisiejszym czasownikiem *moczyć* i łac. *macerare* – ‘moczyć’)³⁸.

Kolejnym leksemem dotyczącym żywności jest *twiöeg* (\leq pol. *twaróg*) – ‘ser’. Na tym przykładzie można pokazać jedną ze starszych innowacji fonetycznych w

32 Reichan 1991-III/3 (9): 560.

33 Zborowski 2009: 146.

34 Zborowski 2009: 172.

35 Wicherkiewicz 1998: 207.

36 Karłowicz 1903: 178.

37 Wronicz 2009: 139.

38 Holub i Lyer 1978: 318.

etnolekcie *wymysiöeryś* – zanik śródgłosowego *r* ³⁹. Widać również utworzenie tryftongu *iöe* w miejsce polskich samogłosek *a, ó* [u]. Polonizmem bezpośrednim jest również leksem *ćekulad* – ‘czekolada’.

Z języka polskiego zostały przejęte także w określeniach owoców i warzyw: *ćwikła* – ‘buraki ćwikłowe’, *kabaczek* – ‘kabaczek’, *kalafior* – ‘kalafior’, *kalarep* – ‘kalarepa’, *malin* – ‘mailna’, *ogürkja* – ‘ogórki’, *papryk* – ‘papryka’, *pożyćkja* – ‘porzeczeki’ (widoczny wpływ gwary: „e pochylone” utożsamione z *ř*), *ryneta* – ‘reneta’ (*i* ≤ *ε*:), *seler* – ‘seler’, *węgierki* – ‘węgierki’. Gwarowej proveniencji jest wyraz *bãnja* (≤ *bania*) – ‘dynia’. Łacińskiego pochodzenia jest rzeczownik *angrös* (występujący obok zapożyczonego z nm. leksemu *šťahutbjer*) – ‘agrest’, ale do wilamowskiego przeniknął prawdopodobnie z języków słowiańskich (por. czes. *angrešt*).

Czeskiego pochodzenia może być także leksem *ćáj* – ‘herbata’ (częściej w wilamowskim używane jest słowo *ty*), por. czes. *čaj*. Niewykluczony (aczkolwiek mniej prawdopodobny) jest też wpływ języka rosyjskiego (por. *чаў*), przypuszczalnie poprzez polszczyznę.

W etnolekcie *wymysiöeryś* zauważalne są także wpływy polszczyzny w słownictwie dotyczącym życia codziennego. Zanotowano następujące leksemy: *bezroboće* – ‘bezrobocie’, *elektryk* – ‘elektryka’, *prond* – ‘prąd’ (rozłożona wymowa samogłoski nosowej przed spółgłoską zwartą), *rynta* – ‘renta’ (*i* ≤ *ε*:), *samogün* – ‘samogon’, *telewizjã* – ‘telewizja’, *telewizor* – ‘telewizor’, *ürlop* – ‘urlop’.

Z nazw przedmiotów przeszłych do wilamowszczyzny bezpośrednio z języka polskiego należy wymienić następujące leksemy: *bryćka* – ‘bryczka’, *koùt* – ‘kij’, *obrozła* – ‘obrazek’ (wyraz utworzony w wyniku derywacji afiksальной za pomocą deminutywnego sufiksu *-ła*, widać także wpływ gwary – dawne *a* utożsamiało się z *o*).

Wpływ polszczyzny zauważyć można w słownictwie religijnym, używa się czasem formy *post* – ‘post’, także w wyrażeniu *Wielki Post*, obok wil. *fost*, *Grusy Fost* (jest to prawdopodobnie kalka z języka polskiego).

Dzięki oddziaływaniu języka polskiego w wilamowskim obecne są wyrazy związane z medycyną i opieką zdrowotną: *synatorjum* (leksem pochodzenia późnołacińskiego, widoczne jest podwyższenie artykulacji przed spółgłoską sonorną, *i* ≤ *a*) – ‘sanatorium’ i *zakszep* – ‘zakrzep’.

Innymi zanotowanymi słowami, które przeszły do etnolektu wilamowskiego z języka polskiego, są: *liceum* – ‘liceum’, *studja* – ‘studia’, *złoty* – ‘złoty’ (waluta).

³⁹ Wicherkiewicz 1998: 207.

Wszystkie nazwy miesięcy (oprócz 'marca', wil. *mjeca*) także pochodzą z języka polskiego: *styczeń, luty, kwiecień, maj*⁴⁰, *ćerwiec (czerwiec), lipiec, siyrpiyń, wżeśyń, październik, listopad, grudzyń*. W niektórych leksemach widać wpływ gwary (*i ≤ e* pochylone).

Oprócz rzeczowników polonizmami są także czasowniki (*konan* – 'konać', *wskżyśjan* – 'wskrzesać'); spójniki (*āni* – 'ani', *bo* – 'bo'); partykuła wzmacniająca *-že* '-że' (występują stosunkowo często w gwarach dialektu małopolskiego), np. *gejże* – 'chodźże' czy całe wyrażenie przyimkowe *āmafik* – 'po|mału'.

Wszystkie omówione w tej części pracy leksemy były apelatywami. Obszerne pole do badań stanowią również onimy⁴¹, a na szczególną uwagę zasługują formacje antroponimiczne, zwane tradycyjnie przydomkami. Z powodu panującej przez wieki w Wilamowicach endogamii (zasady zawierania małżeństw w obrębie jednej grupy)⁴² wiele osób nosiło takie same imiona i nazwiska. Koniecznością stało się więc nadawanie „przydomków”, często wieloczłonowych (np. *Hala-Frana-Mira-Józek*). Najczęściej konstrukcje te były trójczłonowe i składały się z następujących części: imię, nazwisko oficjalne, przydomek. Czasem te antroponimy spełniały także funkcję lokacyjną, tzn. wskazywały nie tylko na ludzi, ale i na domostwo dzięki numerowi lub lokalizacji domu, który stanowił jeden z członów⁴³. Z obserwacji autora tekstu wynika, że mieszkańcy Wilamowic, posługując się zarówno etnoleksem *wymysiöeryś*, jak i językiem polskim, nadal używają niektórych przydomków, również polskiej proveniencji, np. *Płaczniczka* (np. prawnuczka czy żona *Płacznika*). Jak podaje informatorka, etymologia tego antroponimu jest następująca: *Płacznikiem* nazwano jej pradiadka, gdyż umierały mu po kolei wszystkie dzieci i bardzo z tego powodu płakał. Wiele przydomków, szczególnie odapelatywnych, pochodzi od polskich leksemów (por. np. *Czarny, Prorok, Sekretorz*⁴⁴).

Innymi przykładami onimów pochodzących prawdopodobnie od polskich leksemów mogą być toponimy (*Błan* – 'Bielany', *Pötn* – 'Polska') i pozostałe antroponimy (*Jăśŭ* – 'Jaś', *Zośŭ* – 'Zosia')⁴⁵.

40 Leksem *maj* został zapożyczony do polszczyzny z łaciny, ale może być on w wilamowskim polonizmem bezpośrednim.

41 *Onimy* to, w przeciwieństwie do *apelatywów*, nazwy własne.

42 Wicherkiewicz i Zieniukowa 2001: 498.

43 Zieniukowa i Wicherkiewicz 1997: 313–314.

44 zob. *Wilamowskie przydomki świadectwem przeszłości*, Wilamowice b.r.w: Stowarzyszenie na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice „Wilamowianie“.

45 por. podrozdział 2.1.

2.3. Synkretyzm językowy

Jedną z piosenek śpiewanych przez użytkowników etnolektu *wymysiöeryś* jest *Ufer mjedza zyct a zajonc*⁴⁶:

*Ufer mjedza zyct a zajonc,
Myta fiśła pomyrdajonc.
Gdybym takie fiśła miała,
To ja bym se pomyrdała*⁴⁷.

*Na miedzy siedzi zając,
Nogami merdając.
Gdybym takie nogi miała,
To ja bym se pomerdała.*

Na przykładzie tej piosenki można zaobserwować swoisty „synkretyzm językowy”, czyli przeplatanie się słów wilamowskich z polskimi. Jest to z całą pewnością zabawa językowa, gdyż użytkownicy zdają sobie sprawę z kontaminacji wyrazów należących do różnych systemów językowych. W polonizmach widać: przejście $\dot{\iota} \leq$ „e pochylone” (*pomyrdajonc*), rozłożoną wymowę nosówek (*zajonc*) i asynchroniczną wymowę palatalnych spółgłosek wargowych (*mjedza*). Zaznaczyć trzeba, że istnieją również piosenki, w których przeplatają się wersy po wilamowsku, niemiecku i polsku⁴⁸:

<i><u>M</u>āj Jāśū, <u>m</u>āj Jāśū</i>	<i>Mój Jasiu, mój Jasiu</i>
<i><u>W</u>os <u>h</u>öst <u>g</u>ymaht</i>	<i>Co ty zrobieś</i>
<i><u>B</u>o <u>y</u>h <u>d</u>y <u>g</u>ancy <u>n</u>aht</i>	<i>Bo ja przez całą noc</i>
<i>Nicht <u>h</u>o geschlaft</i>	<i>Nie zasnęłam</i>
<i>Co <u>j</u>o się obróćę</i>	<i>Co ja się obróćę</i>
<i><u>T</u>roümt's <u>m</u>jyr von <u>d</u>jyr</i>	<i>Śnię o tobie</i>

46 Tę piosenkę, choć w innej wersji, przytacza także Wicherkiewicz 1998: 213.

47 Możliwa jest też inna forma ostatniego wersu: *To bym sobie pomyrdała*.

48 Słowa wilamowskie zostały podkreślone, niemieckie – pogrubione.

<i>Ciągle mi się zdaje</i>	<i>Ciągle mi się zdaje</i>
<i>Żeś ty bei mir</i>	<i>Żeś ty obok mnie</i>
<i>Są ludzie na świecie</i>	<i>Są ludzie na świecie</i>
<i>Und überall</i>	<i>I wszędzie</i>
<i>Co cię obmawiają</i>	<i>Co cię obmawiają</i>
<i>Fünf tausend Mal</i>	<i>Pięć tysięcy razy</i>
<i>Nie patrz ty na ludzi</i>	<i>Nie patrz ty na ludzi</i>
<i>Ich bin dir troū</i>	<i>Jestem ci wierna</i>
<i>Więc dziś ci ślubuję</i>	<i>Więc dziś ci ślubuję</i>
<i>Mein Herz ist dājs⁴⁹</i>	<i>Moje serce jest twoje</i>

3. Podsumowanie

Na podstawie analizy materiału językowego zebranego w czasie rozmów z informatorami, można stwierdzić, że język polski oddziałuje zarówno na system słownikowy etnolektu *wymysiöeryś*, jak i prawdopodobnie na jego system gramatyczny. Wiele zapożyczeń leksykalnych ma proveniencję gwarową, głównie małopolską, choć nierzadko także śląską.

Zebrane słownictwo tworzy kilka pól semantycznych. Można wyróżnić apelatywy, a wśród nich wyrazy określające osoby (w tym członków rodziny, np. *tātā* – ‘tata’) czy odnoszące się do sztuki kulinarnej (np. *špyrkja* – ‘ślonina’, ‘skwarek’; *twiöeg* – ‘ser’), życia codziennego (np. *telewizjā* – ‘telewizja’) lub religii (np. *post* – ‘post’). Najczęściej występujące onimy to antroponimy (imiona, np. *Zošū* – ‘Zosia’ i przydomki, np. *Płaczniczka*).

Do najstarszych innowacji fonetycznych wilamowszczyzny, które można zauważyć w zebranych materiale, należą przede wszystkim: zanik śródgłosowego *r*⁵⁰, przejście *b ≥ v* i zanik wygłosowego *a* (np. *malin* – ‘malina’)⁵¹. Oprócz tego zauważalne jest dość częste przechodzenie polskiego *u ≥ γ* (np. *lüty* – ‘luty’, *ürlop* – ‘urlop’) i sporadyczne *a ≥ i* (podwyższenie artykulacji przed sonorną, np. w późnołacińskim słowie *synatorjum* obecnym w wilamowskim dzięki wpływom polszczyzny). Mimo że w etnolekcie wilamowskim nie występują samogłoski nosowe,

49 piosenkę przytaczam dzięki uprzejmości Tymoteusza Króla.

50 W wymowie informatorów w polskich słowach również usłyszeć można wyrazy z zanikiem śródgłosowego *r*, np. *cześnie* – ‘czereśnie’.

51 Wicherkiewicz 1998: 207.

które w polskich zapożyczeniach ulegają rozkładowi (przed spółgłoską zwartą), zostają one zachowane w najnowszej ortografii (np. *węgierki* [vɛŋjɛrci] – ‘węgierki’).

Wśród polskich dialektyzmów najważniejszymi cechami gwarowymi są: *ɔ* wywodzące się z dawnego długiego *a*; *i* wywodzące się z dawnego długiego *ɛ*; oraz podwyższenie artykulacji samogłosek przed spółgłoską sonorną (w niektórych leksemach).

Zapożyczenia w etnolekcie *wymysiöeryś* adaptowane są za pomocą wilamowskich morfemów, np. deminutywnych sufiksów *-la / -ła*⁵² czy formalnego wykładnika imiesłowów przeszłych *gy-* (np. *gykonat* ≤ *konan*, *gywskżyśjat* ≤ *wskżyśjan*). Adaptacja odbywa się także na płaszczyźnie fonetycznej, por. wyżej wymienione innowacje.

Artykuł ten chciałbym zakończyć słowami Floriana Biesika:

dü ołdy, liwy śpröh
[...] *dejh weła wer inda hjyn*
Bocufs end fur wełt!

Stary kochany języku
[...] *ciebie chcemy zawsze słuchać,*
*Aż do końca świata!*⁵³...

Pragnę również powiedzieć *dank śejn* wszystkim informatorom, którzy poświęcili mi swój czas, a przede wszystkim Tymoteuszowi Królowi za nieocenioną pomoc w zebraniu i opracowaniu materiału językowego.

Wykaz skrótów:

czes. – czeski

łac. – łaciński

nm. – niemiecki

nom. – *nominativus*

psł. – prasłowiański

voc. – *vocativus*

wil. – wilamowski

⁵² por. południowoniemieckie deminutywne sufiksy *-el / -erl*. (Szulc 1991: 216.)

⁵³ Król [2011]: 4.

Indeks omówionych wilamowskich form z tłumaczeniami:

âmalik – ‘pomału’

angrös – ‘agrest’

âni – ‘ani’

baba – ‘babcia’

bânja – ‘dynia’

bezroboće – ‘bezrobocie’

Błan – ‘Bielany’

bo – ‘bo’

bow – ‘kobieta’

bryćka – ‘bryczka’

büw – ‘chłopiec’

büwy (voc. od *büw*) – ‘chłopcze’

cöker – ‘cukier’

cökier – ‘cukier’

Czarny (antroponim)

czerwiec – ‘czerwiec’

ćâj – ‘herbata’

ćekulad – ‘czekolada’

ćerwiec – ‘czerwiec’

ćwikła – ‘ćwikła’

Dojćłand – ‘Niemcy’

drüźba – ‘družba’

dujcz – ‘niemiecki’

dujć – ‘niemiecki’

dźjada – ‘dziadek’

elektryk – ‘elektryka’

fost – ‘post’

gejże – ‘chodźże’

grudźyń – ‘grudzień’

Grusy Fost – ‘Wielki Post’

gykonat (imiesłów przeszły od *konan* – ‘konać’)
gywskżyśjat (imiesłów przeszły od *wskżyśjan* – ‘wskrzesić’)
Hala-Frana-Mira-Józek (konstrukcja antroponimiczna)
Jãśü – ‘Jaś’
kabaczek – ‘kabaczek’
kalafior – ‘kalafior’
kalarep – ‘kalarepa’
kłop – ‘mężczyzna’
konan – ‘konać’
koüt – ‘kij’
kwiećyń – ‘kwiecień’
liceum – ‘liceum’
lipiec – ‘lipiec’
listopåd – ‘listopad’
lüty – ‘luty’
łoüt – ‘ludzie’
łoüty (voc. od *łoüt*)
mâj – ‘maj’
malin – ‘malina’
mama – ‘mama’
moćka – ‘sos’, ‘potrawa z wody, mąki i mięsa’
müm – ‘ciocia’
mümy (voc. od *müm*) – ‘ciociu’
obrozła – ‘obrazek’
ogürkja – ‘ogórki’
papryk – ‘papryka’
påździernik – ‘październik’
Płaczniczka (antroponim)
Płacznik (antroponim)
Põtn – ‘Polska’
połnysz – ‘polski’
połnyś – ‘polski’
post – ‘post’
pot – ‘chrzestna’

poty (voc. od *pot*)
pożyćkja – ‘porzeczki’
prababa – ‘prababcia’
pråbaba – ‘prababcia’
prond – ‘prąd’
Prorok (antroponim)
pylyk – ‘polewka’
pyłyk – ‘polewka’
rynetå – ‘reneta’
rynta – ‘renta’
samogün – ‘samogon’
Sekretorz (antroponim)
seler – ‘seler’
siyrpiyń – ‘sierpień’
studja – ‘studia’
styczyń – ‘styczeń’
synatorjum – ‘sanatorium’
szlacht – ‘zły’
ślacht – ‘zły’
śpyrka – ‘słonina’, ‘skwarek’
śpyrkja – ‘słonina’, ‘skwarek’
stahułbjer – ‘agrest’
tåtå – ‘tata’
telewizjå – ‘telewizja’
telewizor – ‘telewizor’
twiöeg – ‘ser’
ürlop – ‘urlop’
ważnik – ‘ważny’
węgierki – ‘węgierki’
Wielki Post – ‘Wielki Post’
wskżyśjan – ‘wskrzesić’
wżeśyń – ‘wrzesień’
zakszep – ‘zakrzep’
złoty – ‘złoty’ (waluta)

Zośū – ‘Zosia’

-że (partykuła wzmacniająca)

BIBLIOGRAFIA

- Danek, Jolanta (red.) 2007. *Wymysöjer štytła – Miasteczko Wilamowice oraz jego osobliwości zawarte w zbiorze piosenek wilamowskich Józefa Gary*. Wilamowice: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury.
- Dejna, Karol 1993. *Dialekty polskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dołowy-Rybińska, Nicole 2011. *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużyczanie, Kaszubi*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Holub, Josef i Stanislav Lyer 1978. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Karłowicz, Jan 1903. *Słownik gwar polskich*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kelle, Johann (red.) 1863. *Vergleichende Grammatik der germanischen Sprachen*. Prag: F. A. Creder.
- Król, Tymoteusz [2011]. *Sława fum Wilhelm*. [Wilamowice]: Stowarzyszenie na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice „Wilamowianie“.
- Milewski, Tadeusz 2009. *Językoznawstwo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Polański, Kazimierz 1999. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Ossolineum.
- Reichan, Jerzy (red.) 1991. *Słownik gwar polskich*. Wrocław: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Szulc, Aleksander 1991. *Historia języka niemieckiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wicherkiewicz, Tomasz [2013]. *Pochodzenie języka wilamowskiego – poglądy i badania*, <http://www.revitalization.al.uw.edu.pl/eng/Wilamowicean?view=8> [data dostępu: 30.10.2013].
- Wicherkiewicz, Tomasz 1998. „«Uf dyr Wyrzba zyct yn Zajonc», czyli polskie formy dialektalne w germańskim etnolekcie Wilamowic w dawnym Księstwie Oświęcimskim”, w: S. Gala (red.), *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*. Łódź: ŁTN. 205–214.
- Wicherkiewicz, Tomasz i Jadwiga Zieniukowa 2001. „Sytuacja etnolektu wilamowskiego jako enklawy językowej”, w: A. Barciak (red.). *Wilamowice. Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy*. Wilamowice: Urząd Gminy. 520–538.

Wilamowskie przydomki świadectwem przeszłości [b.r.w.] Wilamowice:
Stowarzyszenie na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta
Wilamowice „Wilamowianie“.

Wronicz, Jadwiga (red.) 2009. *Mały słownik gwar polskich*. Kraków: Lexis.

Zieniukowa, Jadwiga i Tomasz Wicherkiewicz 1997. „«Do-Pyjter-Jaśka» i «cym-Hala-Mockja» oraz inne zjawiska z antroponimii Wilamowic w dawnym Księstwie Oświęcimskim”, w: H. Popowska-Taborska i J. Duma (red.). *Onomastyka i dialektologia*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy. 307-316.